

Poušť, nebe a moře (Filosofie pro nomády)

Gilles Deleuze, Félix Guattari: *Co je filosofie?*, OIKOYMENH, Praha 2001, z francouzského originálu *Qu'est-ce que la philosophie?* (Les Éditions de Minuit, Paris 1991) přeložil Miroslav Petříček.

OTÁZKA

Co dělat? Na co se ptát?... Co je filosofie? Jak se ptát po tom, co děláme, a nesebrat si tím půdu pod nohama? Není nutné vystoupit z činnosti samotné, chceme-li se na ní dotázat? Je tedy třeba opustit filosofii, abychom se dozvěděli, čím je? Dojít až na samý okraj života a navrátit filosofii sobě samé. Dohnat otázku ke své vlastní krajnosti. Opustit předem vyšlapané stezky a pustit se napříč krajinou. Procházet rozlehlá a opuštěná území daleko od lidí. Vytvářet stezky nové, neboť „filosofie je disciplína, jež spočívá ve *tvoření* pojmů.“ (str. 10) Vyrvalou chůzí vpisovat do krajiny místa a linie cest. Rozevírat prostor, který formují.

Filosof a filosofie. Pojem a pojmová osoba (osoba pojem). Stvořit pojem filosofie a postavu filosofa. Jak jinak dostat otázce? Takto se filosofie utváří sama v sobě, ustavuje se v sebe-kladení. „Tvoření a sebe-kladení se vzájemně implikují, poněvadž to, co je vskutku stvořeno (od živé bytosti až po umělecké dílo), právě proto klade samo sebe, má autopoietický ráz, podle něhož je poznáváme. Pojem se klade právě tak, jak se tvoří. To, co závisí na svobodném tvůrčím jednání je to, co se klade samo v sobě, a to nezávisle a nutně: to nejsubjektivnější je zároveň nejobjektivnější.“ (str. 15) Ptáme-li se po filosofii, ocitáme se v bodě, v němž se k sobě navzájem vztahují pojem a tvorba, v místě, kde se z prázdnoty rodí pojmy.

Filosofie není kontemplace, reflexe či komunikace. Kdo by o to také stál? Ani k jednomu nám není filosofie zapotřebí, neboť „kontemplacemi jsou věci sami, tak jak jsou nahlíženy při tvorbě jim vlastních pojmů.“ (str. 11) Reflexe nevytváří nic nového, ale jen zmnožuje obrazy věcí stávajících. Nikdo ve skutečnosti neočekává, že filosofie bude reflektovat jeho vlastní obor, a ani on sám se díky sebereflexi nestane filosofem. Komunikace hrozí jen neustálým sebe-potvrzováním v kruhu přátel, zatímco filosofie usiluje o přijetí Jiného. Úkolem filosofa není reprodukce Stejného, nýbrž opakování Rozdílného. Nenacházíme sebe sama ve vnějšku tak, jak to činí reflexe či komunikace, nýbrž nalézáme to jiné v sobě.¹ Filosofie neusiluje o obecné a není doma v říši Universalíí, ale právě naopak. Jejými výtvoři jsou singularity pojmů, neboť tvorba je ze své podstaty vždy singulární. Filosofie není ani nějakým návodem, natož pak návodem jak žít. Žádné takové návody neexistují.

FILOSOFIE

Pojem

„Jednoduchý pojem neexistuje. Každý pojem má jisté složky, jimiž je definován. Má tedy určitou kombinaci. Je to mnohost, multiplicita, ovšem ne každá mnohost má povahu pojmu.“ (str. 19) Pojem je rozmístěním svých složek, které však lze chápat opět jako pojmy. Je to čiré *spatium* bez extense či komprehense, čistá souslednost míst, kde záleží pouze na jejich vzájemných vztazích.

1 Srov. Gilles Deleuze: *Foucault*, Herrmann & synové, Praha 2003, 2. vyd., str. 138-139.

Neexistují zde časoprostorové souřadnice, ale jen souřadnice intenzivní. Pojmy tvoří komplexní síť ubíhající do nekonečna. Síť zachytávající události. Je to obrys, konfigurace či konstelace přicházející události. Události, jejímž je vyslovením.

V pojmu se neustále rozehrává napětí mezi částmi a celkem, mezi relativním a absolutním, mezi pomalým pohybem opisujícím rozmístění jednotlivých složek a nekonečnými rychlostmi přehlížení. „Pojem je definován *neodlučností konečného počtu heterogenních složek, které z absolutního nadhledu přehlíží nekonečnou rychlostí vrchol pojmu.*“ (str. 24) Stejně jako jsou molekuly tvořeny konečným počtem různých atomů, jež jsou určeny svou vzájemnou polohou a které se pohybují extrémně vysokými rychlostmi ustavující tak jejich „absolutní povrch či objem“, jsou složky pojmu, i přes svou vzájemnou odlišnost, neodlučitelné, čímž definují vnitřní konzistenci pojmu čili soudržnost. Ačkoli se jednotlivé složky neustále liší, tak „od jedné k druhé cosi přechází, je mezi nimi cosi nerozhodnutelného: je tu oblast *ab*, jež patří právě tak k *a* jako

k *b*, v níž se *a* a *b* „stávají“ nerozlišitelnými. Vnitřní konzistenci pojmu definují právě tyto oblasti, prahy či tato „nastávání“, tato neodlučitelnost.“ (str. 22-23) Právě ony jsou vazbami mezi jednotlivými složkami pojmu. Existuje však i vnější konzistence vzhledem k jiným pojmům utvářená mosty, jež je spojují. Jednotlivé vazby a složky navíc vibrují a rezonují. „Pojmy jsou centra vibrací, a to jak každý pojem sám v sobě, tak i pojmy mezi sebou navzájem.“ (str. 25) Vlnová funkce připisovaná pojmu jakožto celku je jeho vrcholem. Filosofie a chemie splývají. Filosof se opět stává alchymistou.

Pojem je absolutní ve své celistvosti, ale relativní svou fragmentárností. „Relativnost a absolutnost pojmu jsou jako jeho pedagogika a ontologie, jeho tvoření a sebekladení, jeho idealita a realita. Je reálný, aniž by byl aktuální, je ideální, aniž by byl abstraktní...“ (str. 24) Pojem je ve své podstatě virtuální.²

Pohyb myšlení rozmísťující jednotlivé složky, je tím, co utváří pojem jakožto multiplicitu, mnohost, která však není stavem věcí, ale událostí. Tím, že je pojem tvořen, otevírá událost, je neustálým stáváním. „Každý pojem utváří a svým způsobem přetváří událost.“ (str. 34) Filosofie je myšlením otevírajícím se vůči nastávající události.

Rovina imanence

Je třeba ustavit rovinu imanence. Rovinu, na níž se utváří pojmy, ale která je od nich odlišná. Rovina není pojem ani pojem všech pojmů a pojmy nejsou jednotlivými díly skládačky, které by dohromady sestavily rovinu. A přesto navzájem souvisí, jsou přísně korelativní, koextenzivní jeden vůči druhému. Hora a mrak. „Filosofie je současně tvořením pojmu a zaváděním roviny. Pojem je počátkem filosofie, ale rovina je jejím zavedením.“ (str. 40) Rovina a pojmy se navzájem implikují. Jedno nelze oddělit od druhého. Voda a vlny. Hladina, která je stále zvlněná.

Pojmy jsou páteří filosofa, zatímco rovina je jeho lebka, lebka-jeskyně, jeskyně-nebe. Klenba lebeční a klenba nebeská splývají v nekonečném pohybu odvíjejícím se v rytmu jeho dechu.³ Lebka, která je absolutním horizontem, horizontem událostí; linie vydělující svět z chaosu, břeh Okeánu, linie vnějšku. Myšlení jako pohyb směřující k linii vnějšku, pohyb, který tuto linii neustále rekonstruuje a utváří. Rovina imanence je samotnou hranicí myšlení. „Je zároveň tím, co má být myšleno, i tím, co myšleno být nemůže. Je to nemyšlené v myšlení.“ (str. 54-55) Myšlení má jen málo co společného s rozumem. Myslet znamená stávat se jiným. „Něčím jiným, něčím, co nemyslí, zvířetem, rostlinou, molekulou, částicí, jež se vrací k myšlení a znovu je uvádějí do chodu.“ (str. 41) V myšlení se rozvíjejí záhyby, které filosof tvoří na rovině imanence.

2 Srov. Gilles Deleuze: *Podľa čoho rozpoznáme štrukturalismus?*, Archa, Bratislava 1993, str. 24.

3 Srov. Věra Linhartová: Lebka a jeskyně (Šimovy podzemní řeky), *Souvislosti*, 3-4, 1999 (41-42), str. 123-143.

Neustálé odvíjení a zavíjení. Záhyb je cestou filosofa, rozvinutí cestou čaroděje. Právě v tomto smyslu je rovina imanence nefilosofická.

„Rovina imanence je jako řez chaosem.“ (str. 41) První tah štětcem na bílém plátně, slovo rozevírající prostor básně. Je to diagram ustavující pole možností⁴ a vyznačující se diagramatickými rysy oproti rysům intenzivním přínaležejícím pojmům, pohyby nekonečna oproti konečným pohybům s nekonečnou rychlostí. „Problémem filosofie je dosáhnout soudržnosti (konzistence), aniž by se ztratilo nekonečno, do něhož je myšlení pohrouženo.“ (str. 41) Filosofie nekonečno uchovává, zatímco věda se snaží o vytyčení referenčních bodů v chaosu a o omezení rychlosti; relativní horizont vědy a absolutní horizont filosofie.

„Pohyb se zmocnil všeho, není tu žádného místa pro subjekt či objekt, jež mohou být pouze pojmy. (...) Nekonečný pohyb definuje cesta tam a zpět, protože nesměruje k žádnému cíli, aniž by se navracel k sobě, střelka je zároveň cíl.“ (str. 37) Lučištník, jenž zasáhl sám sebe. Kroužení, nepřetržitý pohyb unášející myšlení k pravdě a naopak. Vzájemná přítomnost dvou krajností v jednom, neustálé převrácení a obrácení. „Rovina imanence má dvě tváře: Myšlení a Přírodu, Fysis a Nús. Právě proto je tu vždy tolik nekonečných pohybů do sebe navzájem přesahujících, do sebe navzájem zavínutých, neboť navracení jednoho bezprostředně spouští druhý, takže rovina imanence se jako gigantický člunek ustavičně sama splétá.“ (str. 38) Cesta nahoru dolů, jedna a táž.⁵

Rovina však není imanentní vůči něčemu jinému, ale jen vůči sama sobě. Nekonečná pláň, poušť, moře. Moře vzdouvané vlnami, poušť zabydlená větrem a písečnými bouřemi, pláň obklopená mlhami. Filosof se stává nomádem pozorujícím pohyb písečných dun a větru, proměny nebe a moře, vystavujícím se ustavičným nebezpečím ztráty či ztroskotání, ve dne vyplouvajícím na moře a v noci sledujícím let čarodějnice, vydávajícím se na cestu, kde musí v každém okamžiku volit mezi transcendencí a chaosem.

Pojmové osoby

Jestliže je rovina imanence nemyšlené v myšlení, pak jsou pojmové osoby myšlením v myšlení. Pojmová osoba je tím, co myslí, skutečným původcem výpovědi. Není představitelem filosofa ani hlavní postavou jeho knih, ale vždy třetí osobou. „Já nejsem já sám, nýbrž schopnost myšlení vidět sebe sama a rozvíjet se v rovině, jež mnou v různých místech prochází.“ (str. 58) Filosofické osoby jsou průvodci filosofa na cestě rovinou imanence: Platónův Sókratés, Kusánského Idiota, Nietzscheho Dionysos... Dvojníci, ochránci čaroděje. Filosof se neustále stává svou pojmovou osobou či osobami a naopak. Pojmové osoby jsou vždy něčím jiným, než za co je máme. Nejsou historickými nebo mytologickými postavami, ale ani psychosociálními typy nebo estetickými figurami. Skrze pojmové osoby se myšlení filosofa deteritorializuje v rovině imanence a reteritorializuje v pojmech. „*Úkolem pojmových osob je vyjevovat teritoria jakož i absolutní deteritorializace a reteritorializace myšlení.* Pojmové osoby jsou myslitelé, nic než myslitelé a jejich osobnostní rysy se těsně pojí s diagramatickými rysy myšlení a s intenzivními rysy pojmů.“ (str. 63) Jsou to prostředníci, zárodky myšlení, jádra proměny. Ustavičné stávání se filosofem.

Pojem filosofie

4 David Sylvester: *Rozhovory s Francisem Baconem / 1962-1979*, Arbor Vitae, Praha 1999, str. 50. Viz. též Gilles Deleuze: *Francis Bacon: Logique de la sensation*, Les Éditions de la Différence, Paris 1981.

5 Hérakleitos B60, přel. Zdeněk Kratochvíl, <http://www.fysis.cz>

Jaké složky tvoří pojem filosofie? Jaké jsou její oblasti nerozlišitelnosti a které mosty ji spojují s jinými pojmy? Co je vrcholem tohoto pojmu ustavujícím se na základě nekonečných rychlostí přehlížení jeho heterogenních složek? Rovina imanence, filosofické pojmy a pojmové osoby, to jsou tři složky pojmu filosofie, tři složky, které od sebe nikdy nelze definitivně oddělit. Vždy mezi nimi existují oblasti nerozlišitelnosti, místa překryvu a zóny neodlučnosti dodávající filosofii její vnitřní konzistenci, avšak zároveň má filosofie i konzistenci vnější utvářenou mosty, které ji spojují s vědou, náboženstvím či uměním. Čistý pojem, osamocená osoba a dokonale hladká nezvlněná rovina by byli pouhými byť mnohdy užitečnými abstrakty. „Filosofie vykazuje tři momenty, z nichž každý odpovídá dvěma zbývajícím, i když musí být zkoumán sám o sobě; těmito momenty jsou *předfilosofická rovina, již musí filosofie stanovit (imanence), pro-filosofická osoba či osoby, jež musí objevovat a oživovat (inzistence), filosofické pojmy, jež musí vytvářet (konzistence)*. Stanovit, vynalézat, tvořit, to jsou momenty filosofické trojice.“ (str. 69)

Soudržnost a vzájemná korespondence těchto tří momentů je určována filosofickým vkusem. Na základě něho dochází k přizpůsobování jednotlivých složek a momentů při tvoření pojmů. Filosofický vkus se jeví jako „trojná schopnost ještě neurčitěho pojmu, dřímající osoby a dosud transparentní roviny“. (str.69) „Filosof přistupuje k neurčitěmu pojmu s obavou a s úctou, dlouho váhá, než vyrazí, ale pojem může vymezit jen nesmírným tvořením, jehož jediným pravidlem je rovina imanence, kterou stanoví, a jediným kompasem zvláštní osoby, které oživuje.“ (str. 70) Snad právě filosofický vkus je vrcholem pojmu filosofie. Skrze něj se díky nekonečným rychlostem přehlížení formuje celková topologie krajiny stanovené rovinou imanence, zvrásněné tvořením filosofických pojmů a prostoupené pojmovými osobami. Správně položený problém, dobře vytvořené řešení a vhodně zvolené podmínky či neznámé veličiny jsou výsledky působení filosofického vkusu, které určují důležitost, zajímavost či jedinečnost té které filosofie. Filosofický vkus je láska k dobře vytvořenému pojmu, přičemž „dobře vytvořený“ neoznačuje nějakou uměřenost pojmu, nýbrž jeho podnětnost a originalitu.

Rozvinutí, záhyb, nadzáhyb; rovina imanence, pojem, pojmová osoba; nekonečné pohyby, nekonečné rychlosti a nekonečná stávání jsou tím, co formuje topologii pojmu filosofie. Tyto tři momenty topologie jsou relativně nezávislé, a zároveň se ustavičně navzájem směřují. Úkolem roviny imanence je vytvářet nové řezy chaosem, ustavovat neustále nové obrazy myšlení. Úkolem pojmové osoby je obracet myšlení k sobě samotnému a bez ustání přeformulovávat myšlené ve stále nových pojmech. Filosof je tak především tím, kdo myslí vždy jinak.⁶ Filosofie je pokusem zachytit tvar pohybu myšlení. Filosof a jeho filosofie, nomád a jeho koberec.

Geofilosofie

Nomád vyráží do pouště. Opouští tábořiště a vydává se na cestu zemí sleduje pohyby nebe. Ráno opouští teritorium vstříc nové zemi a večer se znovu reteritorializuje pokaždé, když na ní rozvine svůj koberec. „Pohyby deteritorializace nelze oddělit od teritorií, která jsou otevřena jinam, a procesy reteritorializace nelze oddělit od země, která obnovuje teritoria. Teritorium a země jsou dvě složky se dvěma oblastmi nerozlišitelnosti, deteritorializací (od teritoria k zemi) a reteritorializací (od země k teritoriu). Nelze říci, co je první.“ (str. 76) Tyto pohyby a procesy jsou vyjádřeny rytmem chůze, jímž se vpisuje krajina do poutníka a naopak. Nomád i filosof, stejně jako všichni lidé, v sobě ukrývají krajiny, v nichž vyrůstali, jimiž putovali, o kterých snili.

6 Srov. Gilles Deleuze: *Foucault*, Herrmann & synové, Praha 2003, 2. vyd., str. 172, k otázce nadzáhybu pak samotný závěr knihy str. 188-190.

Rytmus a styl splétají dohromady zemi a teritorium, propojují jedno s druhým pomocí poutních písní, refrénů či ritornelů. Opakující se vzor vetkaný do osnovy koberce.

Filosof vyhlíží novou zemi, nový lid, utopii, jež je absolutní deteritorializací, „vždy ale v onom kritickém bodu, v němž se spojuje s přítomným relativním prostředím, a zejména se silami, které jsou v tomto prostředí potlačeny.“ (str. 89) Atlantida je ostrovem uprostřed Okeánu, vprostřed proudu, jenž nemá dno ani druhý břeh, a který obkružuje svět. Svět, jenž se tak stává utopii. Nekonečné pohyby a rychlosti proudění vydělují z chaosu rovinu imanence zabydlenou filosofickými pojmy ve vzájemném propojení s přítomným prostředím. Právě tímto propojením je utopie a imanentní utopii je revoluce. Revoluce je absolutní deteritorializace v čase i prostoru.⁷

„Absolutní deteritorializace není bez reteritorializace. Filosofie se reteritorializuje v pojmu.“ (str. 90) A zároveň se deteritorializuje na rovině imanence. Pojem, rovina imanence a pojmová osoba – teritorium, země a ritornel. Filosof je vždy cizincem v nové zemi, stává se někým či něčím jiným. Filosof nenáleží dějinám, ale spíš zemi. Filosofie má blíže ke geografii nežli k historiografii. „Stávání se‘, ‚dění‘ není totéž co dějiny; dějiny i dnes označují pouze soubor podmínek (jakkoli třeba i nedávných), od nichž se odvracíme, abychom byli děním, tj. abychom tvořili něco nového.“ (str. 85) Pojem je děním, událostí v rovině imanence.

Deteritorializace a reteritorializace se vzájemně kříží a proplétají. Cizinec se stává autochtonem v nové zemi a současně se autochton stává cizincem ve svém domě. „Stávat se cizincem pro sebe

sama, pro svůj vlastní jazyk i národ je to, co je vlastní právě filosofovi a filosofii, je to jejich ‚styl‘, to, co se nazývá filosofickou ‚hatmatilkou‘.“ (str. 98) Myslet znamená stvořit cizince ze sebe sama, stát se jiným v sobě samém.

VĚDA

Ukázali jsme, že filosofii lze charakterizovat pomocí triády pojem – rovina imanence – pojmová osoba. Také vědě přináleží analogická, byť zcela odlišná triáda funkce – rovina reference – částečný pozorovatel. Pro vědu, stejně tak jako pro filosofii, jsou to nástroje, které jí umožňují čelit chaosu. Jejich přístup je však vzájemně téměř zrcadlově převrácený. Zatímco „filosofie si klade otázku, jak uchovat nekonečné rychlosti a zároveň nabýt určité soudržnosti, tedy jak dát *virtuálnímu* (tj. chaosu) *jeho vlastní konzistenci*“, tak věda naopak „opouští nekonečno, nekonečné rychlosti, protože chce získat *referenci, jež by byla schopna aktualizovat virtuálně*“ (str. 103-104) Věda, narozdíl od filosofie, nekonečno záměrně opouští, nahrazuje nekonečné pohyby roviny imanence omezenou rovinou reference, oproti nekonečným rychlostem přehlížení pojmu staví zpomalení, v němž se aktualizuje látka na základě určité funkce, vyznačuje referenční body a určuje jejich vzájemné vztahy a poměry. Věda je ze své podstaty relativní.

Zakládá-li věda rovinu reference, tak zavádí pevný souřadnicový systém, v němž určuje jednotlivé funkce. „Předmětem vědy nejsou pojmy, nýbrž funkce, které vystupují formou výroků v diskurzivních systémech. Prvky funkcí se nazývají *funktivy*.“ (str. 103) Anebo jinak: „Cílem vědy a veškerého myšlení je redukovat složený a nevyhnutelně nespojitý svět drti a popela na několik ideálních figurek, jimiž můžeme pohybovat, a tak zformovat celistvý obraz reality –

⁷ Srv. Foucaultův pojem heterotopie: „(Heterotopie) jsou reálná místa, místa faktická, formující se v samotném základu společnosti — která jsou popřením umístění, druh účinně zavedených utopii, v nichž jsou reálná umístění, všechna ostatní skutečná místa, která můžeme v kultuře najít, současně reprezentována, popírána a převracena.“ Michel Foucault: *Myšlení vnějšku*, Herrmann & synové, Praha 2003, 2. vyd., str. 76. Ostatně ve vztahu ke geofilosofii stojí za pozornost celá Foucaultova přednáška „O jiných prostorech“ (tamtéž str. 71-86).

takový, jenž lichotí našemu pocitu nadvlády nad světem.“⁸ Figurky a čtverce na šachovnici. Veškerá věda spočívá v pohybu figurkami po šachovnici. Věda myslí ve figurách a funkctivy jsou figurami. Právě to ji sblíží s náboženstvím. Oproti náboženství však věda nahrazuje veškerou transcendenci referencí a zabraňuje neurčitěmu náboženskému využívání figury díky funkcionální korespondenci paradigmatu s určitým referenčním systémem. Tyto dva body zároveň znemožňují jakoukoliv jednotu vědy. (str. 110) Svět však není redukovatelný na pouhé figurky, zůstává nepopsatelný a vědecké uchopení světa je jen uchopením figurky, snahou o jeho ovládnutí. Snaží-li se věda popsat svět, musí jej napřed vydláždít referenčními čtverci, čímž si konstruuje předmět svého zájmu. Věda světy vytváří, nikoliv poznává. Odtud pak také její moc, kterou v těchto světech uplatňuje. Celek světa jí však nutně uniká a to právě proto, že narozdíl od filosofie neuchovává nekonečno v žádné podobě. Světy, které stvořila, jsou vždy jen dílčími aspekty světa jakožto celku. Na celek nelze ukázat, tak jako se o to snaží věda, ale lze ho myslet. Odtud také opojení, jež provází každou teorii. Slast z vědeckých teorií však zůstává neúplná a počáteční nadšení střídá pocit nevolnosti. „Dříve lidé měli rádi teorie, protože redukovaly svět na jeden princip. Teď nás to z téže příčiny plní znechucením. Rozlehlé pláne Kanady jsou nepochopitelné a nevysvětlitelné jednou jedinou teorií.“⁹ Ale možná, že právě to nám hrozí při každém myšlení: zavrať a nevolnost.

Na úrovni pojmů a funkcí tu je však ještě jeden rozdíl: „nepodmíněnému pojmu je vlastní neodlučitelnost variací, zatímco funkci přísluší nezávislost proměnných ve vztazích, které lze podmiňovat.“ (str. 110) Staví se zde proti sobě „neodlučitelné variace podřízené ‚kontingentnímu rozumu‘, jímž se pojem konstituuje z variací“, na jedné straně a „nezávislé proměnné podřízené ‚nutnému rozumu‘, konstituujícímu funkci z proměnných“, na straně druhé. „*Pojmy a funkce jsou tedy dvěma typy mnohostí či variet, které se ze své povahy liší.*“ (str. 112) Pojem extrahuje ze stavu věcí konzistentní událost, zatímco funkce aktualizuje událost ve stavech věcí jakožto možných referentech. Filosofie tak směřuje k zachycení celku v konzistentním pojmu, kdežto věda se snaží o popis směsí na základě funkcí.

Stejně jako je pojmová osoba průvodcem filosofa na cestě myšlení, tak i vědec má své přimlůvce a demony, jimiž jsou částeční pozorovatelé, pomocí nichž se deterritorializuje a reterritorializuje na rovině reference. Jména démonů hrají stejně důležitou roli ve vědě i filosofii, neboť v obou případech nám jejich vyvolávání umožňuje tvořit výpovědi. Maxwellův démon, Heisenbergův démon, Einsteinův pozorovatel... „Je zjevné, že správně definovaný pozorovatel objevuje vše, co je schopen odhalit, vše, co lze v odpovídajícím systému najít. Stručně řečeno: úkolem částečného pozorovatele je *vnímat a zakoušet*, třebaže vjemy a afekce nejsou v běžném slova smyslu vjemy a afekcemi nějakého člověka, nýbrž náleží věcem, jež zkoumá.“ (str. 114) Ideální částeční pozorovatelé jsou sensibilia, jsou to vjemy a afekce funkcí samých, hlediska umístěná ve věcech samotných. „Dokonce ani animismus není tak vzdálen biologické vědě, jak se zdá, když zmnožuje malé duše, které jsou imanentní orgánům a funkcím, ovšem jen pod podmínkou, že je zbaví veškeré jejich aktivní či účinné role a učiní z nich pouze ohniska molekulárních percepce a afekce. (...) Částeční pozorovatelé jsou síly, ale síla není to, co koná, nýbrž (...) to, co vnímá a zakouší.“ (str. 114-115) Částeční pozorovatelé jsou tedy tím, co umožňuje rozpoznávání a selekci.

8 Thomas Ernest Hulme: *Modlitba za úsměv luny*, Fra, Praha 2002, str. 72.

9 T. E. Hulme, cit. d., str. 71. Srov. tamtéž na str. 75-76: „*Dvě nálady v životě.* (i) Nemocný v posteli, bolest zubů,

W.C. v Atlantiku – dezolátní a dezorganizovaná nálada stažená sama do sebe. (ii) Letící ve větru (vítr ve vlasech, na palubě autobusu). *Nebo* když promyslím nějakou novou teorii. Neosobní pocit.“

Věda i filosofie jsou stejně tvůrčí, ale každá z nich se vydává svou vlastní cestou. Filosofie se skrze pojmové osoby deterritorializuje na rovině imanence a reteritorializuje ve filosofických pojmech, zatímco věda ustavuje rovinu reference a pomocí částečných pozorovatelů vypovídá ve formě výroků čili funkcí. Věda ke své práci nepotřebuje filosofii a naopak. „Filosofie může mluvit o vědě pouze v narážkách a věda je s to vyjadřovat se o filosofii jen jako o mraku. Obě linie jsou neoddelitelné, zároveň jsou však obě soběstačné; filosofické pojmy nezasahují do ustavování vědeckých funkcí a funkce nezasahují do ustavování pojmů. Pojmy a funkce se kříží teprve tehdy, když jsou úplně zralé, a nikoli během svého ustavování, protože každý je utvářen jen svými prostředky – což je v obou případech určitá rovina, určité prvky a určitá agens. Je proto nešťastné, když se vědci pokoušejí o filosofii bez vskutku filosofických nástrojů nebo filosofové o vědu bez účinných prostředků vědy.“ (str. 140)

LOGIKA

Logika je nutně redukcionistická, přičemž se snaží přeměnit pojem na funkci. Tato funkce však není totožná s funkcí přináležející vědě, ale jedná se o nový typ funkce ve vlastním smyslu logický. K tomu je nutné, aby funkce byla definována nejen matematickým či vědeckým výrokiem, ale rovněž musí „charakterizovat obecnější řád výroku jako to, co vyjadřují věty přirozeného jazyka“ (str. 118) Funkce je určena vztahem závislosti či korespondence, přičemž vztah k proměnné nebo k nezávislému argumentu výrokové funkce definuje referenci výroku čili pravdivostní hodnotu funkce pro daný argument. „Výrokový pojem se tedy zcela rozvíjí uvnitř okruhu reference, protože logizuje funktivy, jež se tímto způsobem stávají prospekty výroku (přechod od vědeckého výroku k výroku logickému).“ (str. 119) Logice i vědě jsou vlastní konečné pohyby myšlení. Zatímco však věda na základě aktů reference ustavuje či modifikuje stavy věcí a tělesa, tak logika, „protože chápe prázdnou referenci samu jako jednoduchou pravdivostní hodnotu, může ji aplikovat pouze na stavy věcí či tělesa, která jsou již ustavena, a to buď ve vědeckých výpovědích nebo ve výpovědích faktických (...), či v prostých míněních (...). Všechny tyto typy výroků jsou *prospekty* s určitou informační hodnotou.“ (str. 121) Logické paradigma tak spočívá v rozpoznávání pravdivosti v prospektech či informativních výrociích. Právě proto je logika ve svých tvrzeních tak banální, neboť „ze všech konečných pohybů myšlení je forma rozpoznávání nepochybně tou, která má nejmenší dosah, je nejchudší a dětinská“ (str. 121) Logické hádanky a vtipy zůstávají pouze zábavou geniálních pubertáků. „Logika vždy poráží samu sebe, a to bezvýznamností případů, jimiž se živí.“ (str. 121) Skutečné problémy nikdy nemají povahu výroků.

Cílem logiky není nic zvláštního. Prostě myslet. Logické výroky nám nedokáží o světě nic říct a ani se o to nesnaží. „Tuto sféru virtuálna, toto Myšlení-Přírodu, je logika schopna pouze *ukazovat*, jak říká slavná věta, aniž by kdy byla s to uchopit ji ve výrociích nebo ji uvést do vztahu k referenci. Logika se tedy odmlčuje, je zajímavá jen tehdy, mlčí-li. Jakožto paradigma paradigmatu se pak stává druhem zenového budhismu.“ (str. 122) Logika je ze své podstaty čistě formální. „Forma je prázdnota a prázdnota je forma“, forma je forma a prázdnota je prázdnota. Cvičíte-li zazen, stačí sedět, „nevyšší stádium znamená prostě cvičit“.¹⁰

10 Sunru Suzuki, *Zenová mysl, mysl začátečníka (Všední hovory o zenu)*, Pragma, Praha 1994, str. 60. O tom, že „forma je forma a prázdnota je prázdnota“, viz. str. 33-35. Srov. též básničku na závěr Theinovy recenze Formanova filmu *Muž na Měsíci*: „Forma je prázdnota / a prázdnota je forma.“ / Kočka má kořata / a Volkswagen je firma. In Karel Thein, *Rychlost a slzy, Filmové eseje*, Prostor, Praha 2002, str. 182.

Logika, věda i filosofie se musí, každá svým vlastním způsobem, vypořádat s míněním. Skrze percepci a afekce je pak mínění tím, co spojuje tyto tři oblasti s uměním. „To, co tvrdí *mínění*, je určitý vztah mezi nějakým vnějším vjemem jako stavem subjektu a vnitřní afekcí jako přechodem od jednoho stavu k druhému (vnější a vnitřní reference). (...) Mínění je tedy pravidlem korespondence mezi jedním a druhým, *je to funkce či výrok, jehož argumenty jsou percepcie a afekce*, a v tomto smyslu jde o funkci prožitku.“ (str. 126) Mínění z dané situace, z určité množiny objektů extrahuje čisté kvality a vytváří, identifikuje se s různými skupinami subjektů. Jinými slovy, mínění vyzdvihuje z percepcie abstraktní kvalitu a z afekce určitou obecnou potenci. (str. 127) Tyto kvality se stávají předmětem vzájemného soupeření jednotlivých subjektů a mínění jsou tedy v podstatě otázkou zápasu či směny. Pouze o míněních lze vést diskuse a rozprávět s přáteli. Pravdivé mínění je pak takové, které odpovídá „mínění skupiny, k níž člověk náleží díky tomu, že toto mínění pronáší.“ (str. 128) Mínění je tak především vůlí většiny a mluví již jejím jménem.

Událost, mezičasi

Událost je tím, co se vymyká své vlastní aktualizaci, co se přihází. Aktualizovat událost znamená zasadit ji do jistého stavu věcí. To je cesta po níž se ubírá věda, sleduje-li funkci. Na druhou stranu je událost „*zneskutečněna*, kdykoli ji abstrahujeme ze stavu věcí, abychom z ní extrahovali pojem“. (str. 139) Tudy se ubírá filosofie, tvoří-li pojmy.

„Filosofie nemá jiný cíl než to, aby se stala hodnou události, a právě pojmová osoba je tím, kdo zneskutečňuje událost.“ (str. 139) „Pojídač ryzího času, času nicotného a nenastavšího, pohlcovač, který se zmocňuje každé věci tím, že ji rozpustí ve spleťtých potůčcích. Živím se tímto vyprázdněným časem, nepropasu ani jedinou kapku, nedám se rozptýlit pod žádnou záminkou. Až do dne, kdy vyzvrátím čas. Mezidobí mi připadají bez konce. Pohyb postupuje v přeryvech, pokračuje s přestávkami. Do průrvy vzlíná čas bezbarvý, bez chuti a zápachu. Jednotvárnost je jediné dovolené rozptýlení, jednotvárnost s tisícírou nepředvídanou obměnou.“¹¹ „Čas už není to, co leží mezi dvěma okamžiky, událost je mezitím: toto mezitím nepatří věčnosti, ale ani k času, patří dění. Ono mezitím, událost je čas vždy mrtvý; to, kde se nic neodehrává, nekonečné očekávání, které je již nekonečně minulé, čekání a rezerva. Tento mrtvý čas nenásleduje po tom, co se odehrává, nýbrž koexistuje s okamžikem či časem akcidentu, koexistuje však jako nesmírnost prázdného času, v níž jej ve zvláštní indiferenci intelektuálního názoru vidíme jako to, co je na příchodu, a přitom se už odehrálo.“ (str. 137) „Bez nejmenšího úsilí procházím neprodyšně zavřenými dveřmi, mám přístup kamkoli, aniž bych opustil svůj dům, kde sídlí nekonečno. Ač mi nic nebrání v pohybu, ustrnu na místě v postoji ryzího chvění a kupodivu nedostupné i blízké si u mne podávají dveře, aby mě navštívily. Přijímám své hosty s neochvějnou zdvořilostí bez ohledu na vzdálenost tak velmi odlišnou, již každý z nich musel ujít, aby ke mně došel.“¹² „Všechna mezitím se překládají přes sebe, zatímco časy následují po sobě. V každé události je řada heterogenních složek, jež jsou vždy simultánní, protože každá z nich je mezitím, všechny jsou v mezi-čase, díky němuž spolu komunikují prostřednictvím oblastí nerozlišitelnosti a nerozhodnutelnosti.“ (str. 137-138) „Zasuté obrazy se vynořují

s překvapující přesností nemají však časový rozměr, jenom překrývají současné události a zmírňují jejich pronikavost. Mnohonásobná přítomnost je den ode dne křehčí, lze ji jen nesnadno vymezit a není možné určit s jistotou její místo. Díky tomuto zmatení mi nehrozí, že bych mohl být spatřen či snad dokonce uchopen. Tak tedy jedním v několika světech současně, každý z nich

¹² Tamtéž, str. 39.

11 Věra Linhartová, *Intervalles. Mezidobí*, Inverze, Praha 1994, str. 41.

¹² Tamtéž, str. 39.

je dostupný jen určitému počtu a určitému druh návštěvníků, kteří se navzájem nikdy nesetkají. Tím vznikají průchozí místa bez přechodu, jež se nijak nesnažím spojit ani souvisle navázat.“¹³ „Filosofie je vždycky mezičas.“ (str. 139)

UMĚNÍ

Podobně jako věda a filosofie rovněž umění vytváří mnohosti. Tyto multiplicity však nyní nevykazují ani konzistenci ani referenci, ale jedná se o bloky počitků, to jest složenin z perceptů a afektů, na rovině kompozice. „Percepty nejsou percepce, vjemy, jsou totiž nezávislé na stavu těch, kdo je zakoušejí; afekty nejsou pocity či afekce, přesahují sílu těch, kdo je podstupují. Počitky, percepty a afekty, jsou *bytosti*, jež mají hodnotu samy v sobě a překračují každý prožitek. Lze říci, že existují v nepřítomnosti člověka, poněvadž i člověk, jak je zachycen v kameni, na plátně či ve slovech, je sám složeninou perceptů a afektů. Umělecké dílo je bytost počitků a nic jiného: existuje v sobě.“ (str. 142) Percepty a afekty jsou tím, co člověka předchází či překračuje, jsou to ne-lidské krajiny přírody a ne-lidská stávání se člověka.

Díky tomu, že existuje samo v sobě, umění uchovává a je tím jediným, co se na světě uchovává. Umělecké dílo podržuje esence, jež jsou nezávislé na objektu či materiálu, z něhož je dílo utvořeno, stejně tak jako na subjektu, aktuálním divákovi či posluchači, jenž ho vnímá. Či jinak: „Umění se prostřednictvím látky snaží vytrhnout percept z percepce objektu a ze stavů vnímajícího subjektu, vytrhnout afekt z afekce jakožto přechodu od jednoho stavu k druhému. Extrahovat blok počitků, čisté bytí počitku.“ (str. 145) Esence v sobě zahrnuje, komplikuje celek světa. „Zavinutý svět esence je vždy počátkem světa vůbec, počátkem univerza, absolutním radikálním počátkem.“¹⁴ Jedině prostřednictvím umění tak můžeme vystoupit ze sebe samých, nahlédnout do světa druhých, či spíše nechat v sobě vyvstat světy jiných. Každá esence je nejen individuální, ale také individualizující, je čistou diferencí. Pouze ona nám dává zakoušet mnohost světa.

Tím, že se nějaká kompozice z počitků zachovává sama v sobě, prokazuje svou vlastní stabilitu, stojí na vlastních nohou. „Jediným zákonem tvorby je (...) to, že složené musí stát na vlastních nohou.“ (str. 143) Má-li však umělecké dílo stát na vlastních nohou, je třeba, aby umělec dokázal zvládnout síly tvoření, které působí na rovině kompozice. Na jedné straně se nesmí poddat chaosu, nechat se ovládnout silami, jež se zcela vymykají jeho kontrole, na straně druhé pak nesmí propadnout mínění, jež je nástrojem komunikace a nikoli tvorby. Právě proto bývají složeniny vytvořené pod vlivem drog, dětské kresby či malby šílenců tak křehké. Zároveň však ani díla pouhých napodobitelů či výtvořů propagandy neobstojí, mají-li odolat vanutí času, anebo, byť jen slabému, náporu kritiky. „Zápas *proti chaosu* se neobejde bez jisté spřízněnosti s protivníkem, protože zároveň probíhá zápas jiný, který je stále důležitější, totiž zápas *proti mínění*, jež předstírá, že i ono je ochranou proti chaosu.“ (str. 177) Umělecké dílo je monumentem, jenž se opírá o zemi i o vzduch zachovávajíc prázdno, a jenž se tím, že trhá příkrov mínění, noří do chaosu a mění chaotickou proměnlivost v chaoidní různost. Umění se tak stává kompozicí, propojením navzájem nesouměřitelných částí. Uchovává věčnost tím, že se snaží o zachycení okamžiku. „*Je to jako přechod z konečného do nekonečna*, ale stejně tak z teritoria k deteritorializaci.“ (str. 158)

Nasytit každý atom

¹³ Tamtéž, str. 39.

¹⁴ Gilles Deleuze, *Proust a znaky*, Herrmann & synové, Praha 1999, str. 56.

„Jak dát nějaké chvíli světa trvání a způsobit, aby existovala sama sebou? Virginia Woolfová dává odpověď, která platí jak pro literaturu, tak pro malířství a hudbu: ‚Nasytit každý atom‘, ‚vyloučit vše zbytečné, mrtvé a povrchní‘, vše, co lpí na našich obyčejných a žitých vjemech, všechnu tu potravu průměrného romanopisce a uchovávat jen to nasycení, jež nám dá percept,

‚zahrnout do okamžiku absurditu, fakta, špinavost, *ale v průhledném stavu*‘; ‚snést sem prakticky vše, a přitom usilovat o jeho nasycení‘.¹⁵ (str. 150) Umělecké dílo působí jako paní

Dallowayová: ‚Co je to, ta hrůza? Co je to, ta extáze? ptal se sám sebe. Co mě to naplňuje tím prazvláštním vzrušením? Je to Clarissa, odpověděl si. Protože tam prostě byla.‘¹⁶ Nekonečný vířivý proud, kde v každém okamžiku jsou zavinity všechny okamžiky, v každém bodě jsou obsažena všechna místa světa. ‚Pevně věřila, že sama je třeba součástí stromů u nich doma; toho domu, i když byl už ošklivý a chátral; součástí lidí, s nimiž se nikdy nesetkala; prostírala se jako mlžný opar mezi lidmi, které znala nejlíp a kteří ji pozvedali na svých větvích, tak jak vídala stromy zvedat mlhu ale rozprostírala se tak daleko, ten její život, ona sama.‘¹⁷ V uměleckém díle se nám dává svět ve svém celku, tak jak nemohl být nikdy spatřen, tak jak ho nebylo možné nikdy zakusit. Vše se odvíjí do nekonečna, v nekonečných pohybech tvoření. ‚V očích lidí, v rytmu, v dupotu i trmácení, v rachotu a vřavě těch povozů, automobilů, omnibusů, dodávek, nosičů reklam šourajících se a náhle se otáčejících, těch dechovek, flašinetů, v tom triumfu a cinkotu a podivném bzučení nějakého aeroplánu nad hlavou bylo to, co milovala: život, Londýn, tento okamžik v červnu.‘¹⁸ Aby kompozice počitků dokázala stát na vlastních nohou, musí být živá. Umění uchovává jedině tím, že zůstává stále živé.

„Možná, že umění začíná u zvířete, u zvířete vytyčujícího teritorium a budujícího dům (...) teritorium implikuje, že se vynoří čisté smyslové kvality, sensibilia, jež přestanou být čistě funkcionálními a stanou se rysy výrazu, což umožní transformaci funkcí.“ (str. 161) Tyto čisté smyslové kvality, barvy, postoje a zvuky, již patří k umění. Jedná se o bloky počitků v teritoriu, o znělé ritornely, stejně tak jako o ritornely postojů a barev. „Celý ritornel je bytí počitku. Monumenty jsou ritornely.“ (str. 162) Ritornely složené z punktů a kontrapunktů vytvářejících melodické složeniny uvnitř teritoria deteritorializujících se na rovině symfonické kompozice. Dům a Universum, vnitřní a vnější počitek. List je kontrapunktem deště, pavučina kontrapunktem mouchy, vosa orchideje.¹⁹ „Umění nezačíná tělesností, nýbrž domem; proto je architektura prvním z umění.“ (str. 163) Dům je obrazem universa a otevírá se směrem k nekonečnu. Je tím co propojuje heterogenní roviny (stěny), aniž by se staly homogenními, a poskytuje ochranu před silami chaosu, jež hrozí tím, že nás pohltí. Složený počitek se tak prostřednictvím domu reteritorializuje na rovině kompozice, neboť „se tu prezentuje ve skloubených rámech či spojených stěnách obklopujících její složky, krajiny, jež se staly čistými percepty, osoby, jež se staly čistými afekty. A rovina kompozice současně s tím strhuje počitek do vyšší deteritorializace, nechává jej projít jistým odrámováním, které jej otevírá a rozštěpuje do nekonečného prostoru. (...) Možná, že právě to je umění vlastní: procházet konečným a nalézat, vracet nekonečné.“ (str. 172)

15 Virginia Woolf, *The Diary of Virginia Woolf*, Vol. 3, 1925-30, The Hogarth Press, London 1980, str. 209n.

16 Virginia Woolfová, *Paní Dallowayová*, Odeon, Praha 2004, str. 153.

17 Tamtéž, str. 10.

18 Tamtéž, str. 6.

19 Srov. Jakob von Uexküll, *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*, Rowohlt, Hamburg 1956. Uexküll tak rozvíjí melodické, polyfonické a kontrapunktické pojetí přírody.

ZÁVĚR – PODOBY MYŠLENÍ

Umění, věda a filosofie jsou tři velké formy myšlení a všechny tři čelí chaosu tím, že rozvrhují rovinu, že chaos protínají rovinou. Filosofie ustavuje rovinu imanence, věda rovinu reference a umění tvoří na rovině kompozice. Tři navzájem nezávislé roviny, trojí myšlení, jež se kříží a propojují, ale nikdy se neztotožní a zůstávají odlišné nejen svou povahou, ale i tím čím jednotlivé roviny zabydlují. „Filosofie svými pojmy dává vyvstat událostem, umění svými počitky staví monumenty, věda svými funkcemi konstruuje stavy věcí.“ (str. 173) Tři oblasti tvoření, trojí způsob vztahování se ke světu, tři specifické cesty vzdorující chaosu a bojující proti mínění. V myšlení se člověk vydává na nebezpečnou pouť tam a zase zpátky, aby přinesl kousek chaosu, jenž pak obrací proti mínění, „trhá dokonce i nebe, aby tudy vpustil trochu víchru osvobozeného chaosu a zasadil do tohoto ostrého světla vizi, která se v trhlině ukazuje“. (str. 177) Toho však může dosáhnout jedině tím, že žene myšlení do krajnosti, kde se již sává ne-myšleným, pobízí splašené koně duše až k nekonečným rychlostem, kdy se ustavičně proměňuje, v každém okamžiku se stává jiným. Myšlení je cesta stávání se ne-lidským člověka, úzká stezka nad propastí, kde neustále hrozí, že do ní spadneme, či naopak, že nedojdeme dál než k hostinci na jejím počátku.

Myšlení je heterogenese na třech různých rovinách, které se protínají a vzájemně interferují, jež jsou však i se svými prvky neredukovatelné. Místem, kde dochází k propojení, skloubení těchto tří rovin je mozek. „Myslí mozek, a nikoli člověk, protože člověk je pouze krystalizace mozku.“ (str. 183) „Je nesprávné říkat: já myslím. Měl by se říkat: ono ve mně myslí. (...) JÁ je někdo jiný.“²⁰ Mozek je vor, jenž se noří do chaosu, aby mu čelil pomocí tří aspektů, v nichž se stává subjektem, pomocí vědy, filosofie a umění. Mnohasložkové vesmírné plavidlo vznášející se v nesmírné prázdnotě. „Člověk chybí, ale je cele v mozku“ (str. 183), kormidelník, jenž je součástí lodi, tak jako loď je jen nejzazším výběžkem vlny, jež oba unáší.

Interferenci jednotlivých rovin lze popsat na třech úrovních: Vnější interference, kdy každý obor setrvává ve své vlastní rovině a používá svých vlastních prvků. Vnitřní interference, kdy prvky jedné roviny tuto rovinu opouštějí a vsouvají se mezi prvky roviny jiné. A konečně nelokalizovatelné interference, kdy se každý obor vztahuje k nějakému záporu, k nějakému Non, které se ho dotýká. „*Filosofie potřebuje ne-filosofii, která ji chápe, potřebuje ne-filosofické chápání, stejně jako umění potřebuje ne-umění a věda ne-vědu.*“ (str. 190) Ani jedna z těchto oblastí nepotřebuje svůj zápor jako cíl či počátek, ale „potřebují jej v každém okamžiku svého dění či svého rozvoje“. (str. 190) Ne-filosofie, ne-věda a ne-umění tak nejsou něčím v čem by se měli filosofie, věda a umění rozplynout, ale jedná se o jejich kontrapunkt, jež je ustavičně provázejí. Toto trojí Non v sobě uchovává ne-myslicí myšlení, v němž se filosofie, věda a umění stávají navzájem nerozlišitelnými, „protože sdílejí stejný stín, který se šíří přes jejich odlišné přirozenosti a stále je provází“. (str. 191) Stín, jenž není jejich negací, ale náznakem jiného v nich samých. Stín, jehož následováním se stáváme někým jiným.

Jan Havlíček